

QARABAĞ VƏ ŞƏRQİ ZƏNGƏZURDA YAŞIL İNNOVASIYALARIN TƏTBİQİNDƏ DÖVLƏT-ÖZƏL TƏRƏFDAŞLIĞINDAN İSTİFADƏ İMKANLARI

Xülasə

Məqalədə yaşıl innovasiyaların tətbiqində dövlət-özəl tərəfdaşlığının istifadə imkanlarından bəhs edilir. Tədqiqat gedişində dövlət-özəl tərəfdaşlığının mahiyyəti, nəzəri aspektləri və dünya təcrübəsində mövcud olan formaları araşdırılır. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə innovativ iqtisadiyyat quruculuğunda, xüsusilə ətrah mühitin qorunması və sağlamlaşdırılmasında xərctutumlu müasir texnologiyaların tətbiqində dövlət-özəl tərəfdaşlığının mümkün tətbiq mexanizmləri təhlil edilir.

Açar sözlər: *işğaldan azad olunmuş ərazilər, “yaşıl innovasiyalar”, dövlət-özəl tərəfdaşlığı, “yaşıl iqtisadiyyat”, alternativ enerji, ətrah mühitin sağlamlaşdırılması.*

Giriş

Azərbaycan iqtisadiyyatının hazırkı vəziyyəti regionların, xüsusilə də işğaldan azad edilmiş ərazilərin dövlət gəlirləri ilə məhdudlaşmayan inkişaf strategiyasının maliyyələşdirilməsinin yeni yollarının axtarışını zəruri edir. Beynəlxalq təcrübənin göstərdiyi kimi, bu inkişaf strategiyasının effektiv maliyyə mexanizmi rolunda məhz dövlət-özəl tərəfdaşlığı çıxış edir ki, bu da dövlət orqanları ilə özəl biznes arasında optimal qarşılıqlı əlaqə sxemlərinin qurulmasına imkan yaradır [6, s.88]. Bununla belə, bərpaya ehtiyacı olan ölkələr kontekstində dövlət-özəl tərəfdaşlığı post-konflikt əraziləri stimullaşdırmaqla bərpaya əlavə təkanverici vasitə kimi qəbul olunur.

Post-konflikt ərazilərinin - Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının yeni iqtisadiyyatı müsbət keyfiyyət dəyişikliklərini, istehsalatda, məhsul və xidmətlərdə, idarəetmədə, bütövlükdə iqtisadiyyatda yenilikləri - başqa sözlə, innovasiyaları nəzərdə tutur. Bu cür iqtisadiyyatın qloballığı iqtisadiyyatda milli və coğrafi sərhədlərin götürülməsindən ibarətdir. Bu zaman yeni tip cəmiyyətin yaranması baş verir, burada başlıca resurs bilikdir ki, o da heç bir sərhəd tanımır.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında ekoloji və iqtisadi tarazlığın təmin edilməsi rayonun sosial-iqtisadi inkişaf potensialının müəyyən edilməsi və yeni inkişaf modelinin formalaşdırılması üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ağıllı və yüksək texnologiyalı zonaların yaradılması məqsədi ilə “yaşıl iqtisadiyyat” prinsiplərinin gücləndirilməsi və tullantısız texnologiyaların inkişafı prioritet istiqamətə çevrilir. Yüksək intensivlikli xidmətlər sektorunun inkişafı təbii ehtiyatlardan daha səmərəli istifadəyə, ətrah mühitin mühafizəsi qaydalarına riayət olunmasına və ümumi emissiyaların, o cümlədən zərərli maddələrin azalmasına töhfə verə bilər [2, s.281].

Deyilənlərə nail olmaq üçün işğaldan azad olunmuş ərazilərdə yuxarıda qeyd olunan və digər “yaşıl” innovasiyaların tətbiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İlk əvvəl onu qeyd edək ki, “yaşıl” innovasiya davamlı inkişafı təşviq edən və ətrah mühitə mənfi təsirləri azaldan innovativ həllər, texnologiyalar, məhsullar və ya proseslərdir. Onların məqsədi çirklənməni azaltmaq, resurslardan səmərəli istifadə etmək, istixana qazları emissiyalarını azaltmaq, biomüxtəlifliyi və ətrah mühitin davamlılığının digər aspektlərini qorumaqdır. “Yaşıl” innovasiya enerji, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı, tikinti, istehsal və s. kimi müxtəlif sahələrdə tətbiq oluna bilər. Belə innovasiya nümunələrinə aşağıdakılar daxildir.

Bərpa olunan enerji mənbələri: günəş enerjisi, külək enerjisi, hidroenergetika və biokütlə kimi qalıq yanacaqlardan asılılığı azaldan və istixana qazı emissiyalarını azaldır;

Enerji səmərəli texnologiyalar: binalarda, istehsal proseslərində, nəqliyyatda və enerji istehlakını azaldan digər sənaye sahələrində enerjiyə qənaət sistemlərinin inkişafı;

Davamlı kənd təsərrüfatı: kimyəvi gübrələrin və pestisidlərin istifadəsini azaldan, torpağın münbitliyini qoruyan və biomüxtəlifliyi qoruyan üsul və texnologiyalar;

Tullantıların idarə edilməsi və təkrar emalı: tullantıları və çirklənməni azaltmaq və resurslara qənaət etmək üçün tullantıların təkrar istifadəsi və təkrar emalı üçün texnologiya və proseslərin inkişafı;

Ekoloji cəhətdən təmiz nəqliyyat vasitələri: Zərərli maddələrin emissiyalarını azaltmaq və neft məhsullarından asılılığı azaltmaq üçün elektrik və ya hidrogendən istifadə edən elektrik nəqliyyat vasitələrinin, hibrid nəqliyyat vasitələrinin, ictimai nəqliyyatın inkişafı [7, s. 81];

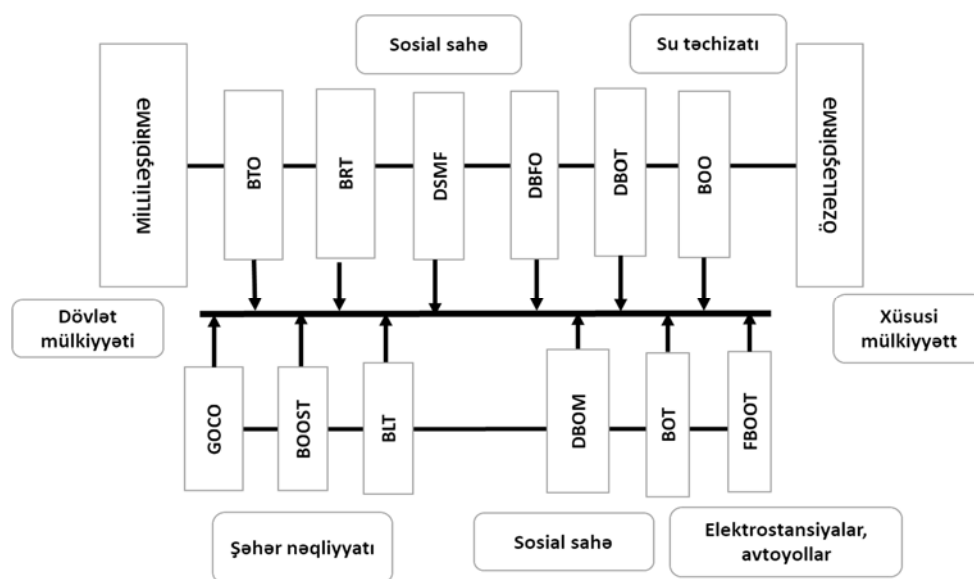
Yaşıl Arxitektura və Şəhərsalma: ətraf mühitə sıfır və ya minimum təsir göstərən binaların layihələndirilməsi və tikintisi, davamlı materiallardan istifadə, şəhər məkanlarının səmərəli planlaşdırılması və s. [4, s.6].

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaşıl enerji zonasının yaradılması, xarici investorların cəlb edilməsi, əhalinin repatriasiyası və təsərrüfat fəaliyyətinin bərpası mövcud enerji sistemi ilə ahəngdar şəkildə birləşdirilməlidir. Yeni qəsəbələr salınarkən külək və günəş enerjisi potensialı yüksək olan yerlərə üstünlük verilməsi daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Meşələrin verdiyi təbii üstünlüklərdən məqsədyönlü istifadə isə ümumilikdə torpaq ehtiyatlarından istifadəyə yanaşmalardan biri kimi çıxış edir. Bu istiqamətdə fəaliyyətlərin təşkili dövlət və özəl sektorlar arasında əməkdaşlıq yolu ilə, misal olaraq, yabanı meyvələrdən sənaye şirələrinin toplanması, mühafizəsi, qurudulması və ya istehsalının təşkili məqsədəuyğun ola bilər [3, s.155].

Ümumilikdə dövlət-özəl tərəfdaşlıq mexanizmləri sayəsində dövlət büdcəsinin yükünün azaldılması, özəl kapitalın, ilk növbədə, daxili investisiyaların dövlət məqsədləri üçün cəlb edilməsi imkanlarının yaranması, dövlət xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı fərqlərin aradan qaldırılması, regionda işgüzar fəallığın təmin olunması, büdcə vəsaitlərinin istifadəsi zamanı şəffaflığın və hesabatlılığın təmin edilməsi kimi problemlərin həlli mümkün olur.

İlk əvvəl dövlət-özəl tərəfdaşlığının nəzəri aspektlərinə nəzər salaq. Belə ki, dövlət-özəl sektor əməkdaşlığı ictimai məzmun daşıyan beynəlxalq, milli və lokal layihələrin həyata keçirilməsi məqsədi ilə dövlət və biznes arasında yaradılmış institusional və təşkilati alyans kimi başa düşülür. Adətən, belə alyanslar müvəqqəti olur və konkret layihənin həyata keçirilməsi məqsədi ilə müəyyən bir müddətə yaradılır və layihənin icrasından sonra fəaliyyətini dayandırır [5, s.6].

Müasir dövrdə dövlət-özəl sektor əməkdaşlığını nəzərdə tutan layihələrin həyata keçirilməsi zamanı müxtəlif mexanizmlərdən istifadə olunur. Bu mexanizmlər özəl sektorun nümayəndəsinə verilən mülkiyyətə sərəncam vermək hüququndan, tərəflərin investisiya öhdəliklərindən, tərəflər arasında risklərin, fəaliyyətlərə görə məsuliyyətin bölgüsü prinsipindən asılı olaraq diferensiallaşdırılır. Təcrübədə aşağıdakı şəkildə göstərilən əməkdaşlıq mexanizmlərindən istifadə olunur:

Şəkil 1. “Dövlət mülkiyyəti - xüsusi mülkiyyət” kontinuumunda dövlət-özəl tərəfdaşlığı sxemləri

Dövlət və özəl sektor arasında qarşılıqlı əlaqənin müxtəlif formalarının kontinuumunu əks etdirən şəkil 1-dən göründüyü kimi, dövlət-özəl tərəfdaşlığı modelləri müəyyən xidmət növlərinin göstərilməsi üçün dövlətin özəl sektorla sadə müqavilə bağlaması və özəlləşdirmə arasında yerləşir [6, s.90]. Bu modellərin izahı üçün müxtəlif fəaliyyət növlərinə müvafiq olan abreviaturalardan istifadə edilir:

BOO (Build, Own and Operate) və ya ROO (Rehabilitate, Own and Operate) - “İnşa, sahiblik, idarəetmə” - “qırfild” adlanan layihə (Greenfield project). Bu halda investor tikilmiş obyekti müqavilə müddəti bitənə qədər dövlətə təhvil vermir, mülkiyyət hüququ əsasında obyekti öz sərəncamında saxlayır.

BRT Build, rent, transfer – (İnşa, icarə, təhvil);

DCMF: Design–Construct– Maintain–Finance (layihələndirmə - inşa - texniki xidmət- maliyyələşdirmə);

DBFO (Design, Build, Finance, Operate – layihələndirmə - tikinti – maliyyələşdirmə - istismar/idarəetmə). Özəl şirkət uzunmüddətli icarə müqaviləsi əsasında obyekti layihələndirir, maliyyələşdirir və istismar edir. Bununla yanaşı, müqavilədə özəl partnyorun obyekti icarə müddəti bitəndən sonra dövlətə təhvil verməsi ilə bağlı ayrıca müddəa olur.

BOT (Build, Operate, Transfer - tikinti - istismar/idarəetmə - təhvil). Bu mexanizm adətən, konsessiya müqavilələrində istifadə olunur. İnfrastruktur obyekti konsessioner tərəfindən yaradılır, tikinti bitdikdən sonra isə qoyulmuş vəsaitin ödənilməsinə qədər müddətdə istismar edilir. Yalnız bundan sonra obyekt dövlətə təhvil evrilir. Konsessionerin obyektdən istifadə hüququ olur, obyektə sahiblik isə dövlətə məxsusudur.

GOCO: Government–Owned–Contractor–Operated (dövlətin mülkiyyəti -podratçı – istismar). GOCO modeli ordunun (dövlətin) sahibi olduğu müvafiq obyektlərdə özəl şirkətlərin fəaliyyət göstərməsi üçün istifadə olunur.

BOOST: Build–Own–Operate–Subsidize–Transfer (inşa-sahiblik-istismar- subsidiyalasdırma – təhvil);

BLT: Build–Lease–Transfer (inşa– icarə– təhvil);

BTO (Build, Transfer, Operate - tikinti – təhvil - istismar/idarəetmə). Bu mexanizm zamanı tikinti bitdikdən dərhal sonra dövlətə təhvil verilir. Sonra obyekt özəl partnyorun istifadəsinə verilir. Ancaq sahiblik hüququ yenə də dövlətdə qalır [6, s.94-95].

Yuxarıda göstərilən modellərə əlavə olaraq, onların xüsusi forması olan digər modifikasiyaları da təqdim edilə bilər. Modelləri bir-birindən fərqləndirmək üçün əsas meyar iştirak nisbəti, tərəflərin məsuliyyəti və müxtəlif risk növləridir.

Dövlət-özəl əməkdaşlığı üçün hansı modelin seçilməsi dövlət tərəfindən aşağıda göstərilən əsas aspektlərə əsaslanaraq həyata keçirilir:

- nəzərdə tutulan layihə çərçivəsində dövlətin özəl sektora təhvil vermək istədiyi vəzifələrin və ya iş növlərinin siyahısı (tikinti, idarəetmə, istismar və s. funksiyalarının ötürülməsi);

- layihənin miqyası;

- layihənin icrasının keyfiyyətinə nəzarət;

- dövlət və özəl sektor arasında risklərin bölüşdürülməsi və onların idarəedilməsi;

- özəl sektorun xərclərinin ödənilməsi yolları (hansı ödəniş mexanizmi tətbiq olunacaq)

[7, s.80].

Beləliklə, dövlət-özəl tərəfdaşlığı modelinin seçimi layihənin bir çox xüsusiyyətlərindən asılıdır və tam məlumat olsa belə, qərar qəbulu mürəkkəb bir prosesdir.

Azərbaycan Respublikasının “Dövlət-özəl tərəfdaşlığı haqqında” Qanunu Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 94-cü maddəsinin I hissəsinin 11-ci, 12-ci və 13-cü bəndlərinə uyğun olaraq, dövlət-özəl tərəfdaşlığı sahəsində fəaliyyətin həyata keçirilməsinin təşkilati, hüquqi və iqtisadi əsaslarını müəyyən edir. Qanuna əsasən, dövlət-özəl tərəfdaşlığı – “dövlət xidmətlərinin göstərilməsinə, eləcə də həmin xidmətlərin göstərilməsi ilə bağlı infrastrukturun yaradılmasına və idarəedilməsinə dair bu Qanuna uyğun olaraq bağlanılan müqaviləyə əsaslanan dövlət tərəfdaşı ilə özəl tərəfdaşın birgə fəaliyyəti” kimi müəyyən olunmuşdur [1].

Dövlət-özəl tərəfdaşlığı yaşıl innovasiya üçün effektiv vasitə ola bilər, çünki onlar həm dövlət sektorunun, həm də özəl şirkətlərin resurslarını və təcrübələrini birləşdirir. Yaşıl innovasiyaları təşviq etmək üçün istifadə edilə bilən dövlət-özəl tərəfdaşlığının bir neçə forması bunlardır:

Güzəştlər və lisenziyalaşdırma; hökumət özəl şirkətə yaşıl texnologiyalar və ya infrastrukturun inkişafı və istismarı üçün konsessiya verə bilər. Məsələn, bu, külək stansiyalarının və ya günəş elektrik stansiyalarının tikintisi və idarə edilməsi ola bilər;

Dövlət satınalmaları; dövlət təşkilatları yaşıl innovasiyaların inkişafı və tətbiqi üçün tenderlər keçirə bilər. Özəl şirkətlər bu tenderlərdə iştirak edə və öz yaşıl həll yollarını təqdim edə bilərlər;

Birgə tədqiqat və inkişaf; hökumət yaşıl texnologiyalar yaratmaq və sınaqdan keçirmək üçün özəl şirkətlərlə birgə tədqiqat və inkişafı maliyyələşdirə bilər. Bu, yeni enerjiyə qənaət üsullarının, alternativ enerji mənbələrinin inkişafı və s;

Maliyyə dəstəyi və stimullar; hökumət yaşıl texnologiyalar və ya innovasiyalar inkişaf etdirən özəl şirkətlərə maliyyə stimulları və stimullar verə bilər. Buraya vergi güzəştləri, subsidiyalar, qrantlar və ya digər maliyyələşdirmə formaları daxil ola bilər;

Təhsil proqramları və tərəfdaşlıqlar; hökumət yaşıl innovasiyalar və onların cəmiyyət üçün faydaları haqqında məlumatlılığın artırılmasına yönəlmiş təhsil proqramları və tərəfdaşlıqlar yaratmaq üçün özəl şirkətlərlə əməkdaşlıq edə bilərlər;

Standartlar və tənzimləmə; hökumət və özəl şirkətlər yaşıl innovasiyaları təşviq edən standartlar və qaydalar hazırlamaq üçün əməkdaşlıq edə bilərlər. Buraya ekoloji istehsal standartlarının və ya enerji səmərəliliyi standartlarının hazırlanması daxil ola bilər.

Dövlət-özəl tərəfdaşlığının bu formaları Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda yaşıl innovasiyaların inkişafı və tətbiqi üçün əlverişli mühit yarada bilər, bu prosesdə həm dövlət, həm də özəl resurslardan və təcrübədən istifadə etməyə imkan verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının “Dövlət-özəl tərəfdaşlığı haqqında” Qanunu. URL: <https://e-qanun.az/framework/53020>
2. Quliyev E. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının Azərbaycanın davamlı inkişafında rolu. Monoqrafiya. Bakı, 2023. “Kooperasiya” nəşriyyatı, 320 s.
3. Müzəffərli N. Post-konflikt ərəzilər: iqtisadi potensial və müqayisəli üstünlüklər. Bakı, 2023, 297 s.
4. Karimi S.T. et al. Green innovation: A systematic literature review / Journal of Cleaner Production Volume 279, 10 January 2021, 22 p. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S095965262032521X>
5. Zeeshan Khan et al. The impact of technological innovation and public-private partnership investment on sustainable environment in China: Consumption-based carbon emissions analysis. 22 June 2020. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/sd.2086>
6. Zaloznova Y. et al. The classification of forms of public-private partnership: synthesis foreign and domestic experience. Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal, 2016, Vol. 2, No. 3, p.88-105. URL: <https://www.cabidigitallibrary.org/doi/full/10.5555/20173155277>
7. Нургисаева А., Таменова С. Государственно-частное партнерство в области “зеленой” экономики мегаполиса / Central Asian Economic Review. 2022; (3), pp. 75-87. URL: <https://caer.narxoz.kz/jour/article/view/621>

Сабина Садых кызы Асадова
Старший научный сотрудник “Научного центра восстановления
постконфликтных территорий” Института Экономики Министерства
науки и образования Азербайджанской Республики

**Возможности использования государственно-частного партнерства в
реализации зеленых инноваций в Карабахе и Восточном Зангезуре**

Резюме

В статье рассматриваются возможности использования государственно-частного партнерства в реализации зеленых инноваций. В ходе исследования исследуются сущность, теоретические аспекты и формы государственно-частного партнерства, существующие в мировой практике. Анализируются возможные механизмы применения государственно-частного партнерства в строительстве инновационной экономики на освобожденных от оккупации территориях, в частности, в применении расходомерных современных технологий охраны и оздоровления окружающей среды.

Ключевые слова: освобожденные от оккупации территории, “зеленые инновации”, государственно-частное партнерство, “зеленая экономика”, альтернативная энергетика, оздоровление окружающей среды.

Sabina Sadikh Asadova
Senior scientific worker of the “Scientific Center for restoration of
Post-conflict territories” of the Institute of Economy of the
Ministry of Science and education of the Republic of Azerbaijan

**Opportunities to use public-private partnership in the implementation of green
innovations in Karabakh and East Zangezur**

Summary

The article discusses the possibilities of using public-private partnerships in the application of green innovations. In the course of the study, the essence, theoretical aspects and forms of Public-Private Partnership existing in world practice are examined. The mechanisms of possible application of Public-Private Partnership in the application of cost-effective modern technologies in the construction of innovative economies in the liberated territories, especially in the protection and health of the environment are analyzed.

Keywords: liberated territories, “green innovations”, public-private partnership, “green economy”, alternative energy, improving the environment.